

Emo's emoties. De dertiende-eeuwse kroniek van Wittewierum als ego-document

H. P. H. JANSEN

In de nacht van 16 op 17 januari 1219 werden de Groninger Ommelanden getroffen door een zware stormvloed, die naar de heilige van 16 januari de Marcellusvloed heet. We weten precies hoe de winden waaiden in de uren voorafgaande aan de definitieve dijkdoorbraken, dankzij een zeer gedetailleerd verslag van de gebeurtenissen, neergeschreven door abt Emo in de kroniek van Wittewierum¹. Waarschijnlijk is het mannenklooster te Wittewierum zelf toen niet overstroomd, het vrouwenklooster Rozenkamp, dat Emo met de monniken pas enkele jaren daarvoor had verlaten, kreeg wel met het wassende water te maken, de nonnen moesten een wankele veiligheid zoeken op het dak van de kloostergebouwen en het had weinig gescheeld of ze waren verdrongen. Abt Emo was door deze natuurramp duidelijk geschokt en verontrust. Was deze watervloed een teken, een waarschuwing of een straf voor bedreven zonden? Misschien voelde hij zich onzeker in zijn nog nauwelijks uitgroeid kloostertje, dat een heel moeilijke beginperiode had doorgemaakt? De eigenlijke stichter daarvan was de gelijknamige neef van abt Emo, die we doorgaans ter onderscheiding Emo van Romerswerf noemen. Deze had vanaf 1200 geprobeerd op zijn eigen boerderij Romerswerf te Jukwerd bij Appingedam een kloostergemeenschap te vestigen, maar daarmee had hij weinig succes gehad. In 1208 had hij gelukkig de hulp gekregen van Emo, die tot dan toe pastoor van Huizinge was geweest, maar roeping tot het kloosterleven had opgevat en besloten had de armzalige stichting van Emo van Romerswerf een degelijker fundament te geven. Al te veel succes had hij daarmee aanvankelijk niet. De beide neven besloten de premonstratenzer-gewoonte te gaan

* Er bestaan van de kroniek twee onkritische uitgaven uit de achttiende eeuw, twee negentiende-eeuwse uitgaven, die evenmin volmaakt zijn en één vertaling uit de twintigste eeuw. De beide negentiende-eeuwse uitgaven vullen elkaar in zekere zin aan. Die van L. Weiland in *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum XXIII* (1874) 465-572 (geciteerd als Weiland) geeft de begrijpelijkste tekst, die van H.O. Feith en G. Acker Stratingh, *Kronijken van Emo en Menko, abten van het klooster te Wittewierum met het vervolg van een ongenoemde*, Werken Historisch Genootschap, Nieuwe Reeks IV (Utrecht, 1866) (geciteerd als Feith) reproduceert een handschrift met de nodige corrupte lezingen, maar is wat handzamer. Op voorbeeld van A.W. Wybrands, *De abdij Bloemhof te Wittewierum in de dertiende eeuw* (Groningen, 1969; herdruk van de uitgave Amsterdam, 1883) zal ik steeds naar beide uitgaven verwijzen.

1. Weiland, 488 vlg.; Feith, 59 vlg.

volgen, maar jarenlang konden ze geen klooster vinden dat de paterniteit op zich wilde nemen. Paterniteit was nodig, 'deze hield een zekere garantie in voor een adequaat geestelijk leven en voldoende materiële voorzieningen en was essentieel voor de hiërarchische structuur van de premonstratenzers. Pas in 1217 aanvaardde het moederklooster Prémontré in Noord-Frankrijk het vaderschap over het klooster Bloemhof te Wittewierum, zoals het genoemd wordt in de uitgevaardigde oorkonde, die Emo trots in zijn kroniek reproduceert². Maar helemaal regelmatig konden de monniken nog niet leven. Zo was Emo van Huizinge nog niet tot abt gewijd en hij heette dan ook slechts prior. Dat kwam mede omdat de verhouding tot de bisschop van Munster niet zo best was. In die onzekere periode heeft de Marcellusvloed grote angst bij Emo moeten veroorzaken. De zondvloed van Noach was een gevolg geweest van de zonden der mensen. Was deze Marcellusvloed misschien ook een straf voor de zonden van Friesland als geheel, of van de kloosterlingen of misschien wel van Emo persoonlijk? Om dat na te gaan heeft Emo eerst nauwkeurig opgeschreven hoe de stormvloed ontstaan was, hij heeft zich zo veel mogelijk te binnen gebracht wat hij geleerd had in het *quadrivium* te Parijs, Orléans en Oxford, waar hij in zijn jonge jaren gestudeerd had, om zo na te gaan of er een natuurlijke verklaring voor de overstroming gevonden kon worden en moest tenslotte tot de conclusie komen dat de stormvloed inderdaad het gevolg was van onze zonden, zoals reeds in de bijbel te lezen stond³. Die zonden werden in ieder geval bedreven door de hele bevolking van Friesland en hij detailleert die met allerlei distincties uit het kanonieke recht⁴. Maar angstiger nog was Emo voor de zonden van de kloosterlingen en van hem zelf en bladzijden lang vraagt hij zich af of hij zich niet schuldig gemaakt heeft aan simonie of zich te zeer heeft laten meeslepen door materiële beslommeringen.

Algemeen is men van mening dat de Marcellusvloed van 1219 Emo er toe gebracht heeft zijn kroniek te boek te stellen⁵. Het deel dat zeer direct over de Marcellusvloed handelt maakt namelijk sterk de indruk heet van de naald, hoogstens enkele maanden na de fatale nacht van de overstroming te zijn neergeschreven. Het fragment begint met een uitvoerige datering en de schade aan de dijken lijkt volgens de beschrijving nog allerminst hersteld. Het is echter de vraag of Emo op hetzelfde moment ook het daaraan voorafgaande deel van de kroniek over de jaren 1198-1219 heeft neergeschreven, zoals de historici lijken te beweren. Zij

2. Weiland, 477, reg. 15-28; Feith, 28.

3. 'Contingit diluuium propter scelera nostra', Weiland, 490, reg. 18; Feith, 63.

4. Vergelijk daarover P. Gerbenzon, *Emo van Huizinge, een vroege decretalist* (oratie Groningen, 1965).

5. Wybrands, *Bloemhof*, 185. M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen*, Bibliografische reeks van het Nederlands Historisch Genootschap II ('s-Gravenhage, 1981) 252. Zie ook N. Backmund, *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens* (Averbode, 1972) 169-182.

hebben ingezien dat Emo niet al in 1208 de gebeurtenissen rond het klooster is gaan boekstaven⁶. Al in het begin daarvan bij een eerste kloosterwijding in 1204 van het bedehuis dat Emo van Romerswerf op zijn voorvaderlijk erfgoed heeft ingericht, wordt gezegd dat dit gebeurde door bisschop Otto van Munster zaliger gedachtenis⁷. Welnu bisschop Otto overleed in maart 1218. Wybrands die dit vermeldt heeft echter over het hoofd gezien dat er nog twee personen als reeds gestorven in het eerste deel van de kroniek worden vermeld, namelijk Otto IV van Brunswijk, gestorven in mei 1218 en Gervasius van Chichester, abt van Prémontré, gestorven in 1228⁸. Dit hoeft overigens niet te betekenen dat de gebeurtenissen van 1198-1219 alle pas na 1228 zijn neergeschreven. Er komt een reisverhaal uit 1211 in voor, een verslag van Emo's tocht naar Rome terwille van de schenking van de kerk van Wittewierum⁹ dat met grote nauwkeurigheid alle overnachtingsplaatsen opsomt. Dit zou in ieder geval moeten berusten op praktisch gelijktijdige aantekeningen. Eigenlijk is dat eerste deel maar een raar ratjetoe van stukken die onderling niet veel samenhang vertonen. Er staat een verslag in van de kruistocht naar Damiate in 1217, dat niet van Emo zelf stamt, maar dat *familiaris suus* heeft geschreven, zoals Emo trouwhartig met een fout tegen de grammatika bekend¹⁰. De laatste datum in dat kruistochtverhaal is 26 april 1218, de

6. J. Gelhorn, *Die Chronik Emo's und Menko's von Floridus Hortus* (dissertatie Göttingen, 1872) 25, heeft als *terminus post quem* juli 1216 genoemd. Wybrands, *Bloemhof*, 185, komt nadrukkelijk voor de mening op, dat het gehele stuk tot 1219 in één ruk is neergeschreven onder invloed van de Marcellusvloed en dat in het vervolg de kroniek op gezette tijden, misschien wel van jaar tot jaar, is bijgehouden.

7. Weiland, 466, reg. 38; Feith, 4.

8. Otto: Weiland, 474, reg. 12; Feith, 21. Gervasius: Weiland, 470, reg. 45; Feith, 13. Volgens het *Lexicon für Theologie und Kirche*, s.v. Gervasius is hij gestorven op 28 december 1228 als bisschop van Sées.

9. Weiland, 470, reg. 39-472, reg. 4; Feith, 12-16.

10. Weiland, 478, reg. 27; Feith, 31. Het kan verhelderend werken hier een korte inhoudsopgave te geven van Emo's gedeelte van de kroniek van Wittewierum, met opgave van de bladzijden naar Feith:

1-5 Emo van Romerswerf doet pogingen een eigen klooster te stichten (1198-1208).

5-12 Emo van Huizinge doet pogingen paterniteit voor het klooster te verkrijgen (1208-1211).

12-16 Moeilijkheden over de collatie van de kerk van Wierum. Emo reist naar Rome (1211-1212).

16-20 Emo copieert boeken in Prémontré (1214).

20-21 Olivier van Keulen predikt de kruistocht in Friesland (1214).

21-24 Overzicht van Europa onder het pontificaat van Innocentius III, ontleend aan Olivier van Keulen, *Historia regum Terre Sancte*.

24-26 Dood van Emo van Romerswerf (1215).

26-31 Prémontré aanvaardt de paterniteit over Bloemhof. Beschrijving van een kapittel-generaal aldaar (1217).

31-43 Verslag over de kruistocht naar Damiate door *familiaris suus* (1217).

43-56 Eerste grote *soliloquium* over de bekeringen.

56-59 Vrome beschouwingen onder andere naar aanleiding van een overstroming (de Marcellusvloed van 1219) die de nonnen van Rozenkamp dwingt op het dak te gaan (1219).

verovering van Damiate viel in augustus 1218; als Emo's kennis die nog heeft meegemaakt zal Emo in het verre Groningen in de loop van 1219 over dat verhaal hebben kunnen beschikken. Als hij dat toen onmiddellijk heeft opgenomen in het verhaal dat hij zat te schrijven heeft hij na afloop daarvan wel een zeer abrupte overgang ingelast naar een zogenaamd *soliloquium*, waarin hij verslag doet over zijn moeilijkheden met de kuisheid. De overgang is zo abrupt dat de achttiende-eeuwse uitgever Hugo meende dat er een zin in het handschrift ontbrak en die zelf toen maar heeft aangevuld met de woorden: 'En dit zal voldoende zijn om de glorie van het Friese volk te verhalen. Laten we nu teruggaan naar waar we gebleven waren'¹¹. Het is zeer de vraag of Emo zelf een aantal losse stukken tekst tot een doorlopend kroniekverhaal heeft willen maken; zeker in het gedeelte vóór het jaar 1219 heeft hij dan ernstig zitten stuntelen, bijvoorbeeld met de chronologie. De reeds meermalen vermelde Marcellusvloed komt zelfs tweemaal voor: éénmaal in de grote beschrijving met indrukwekkende datering die Emo aanleiding heeft gegeven tot een groot *soliloquium* over de zonden van Friesland en over simonie, éénmaal wanneer hij het droeve lot van de nonnen van Rozenkamp schildert die door het wassende water gedwongen waren het dak op te gaan en daar elkaar bij de hand vast hielden en psalmzingend de dood afwachtten¹². Tweemaal ook vermeldt Emo het Lateraans concilie, eenmaal in een soort beschrijving van Europa die hij letterlijk ontleend heeft aan het geschrift van Olivier van Keulen, *Historia regum terre sancte*¹³.

Het deel dat handelt over de jaren na 1219 tot 1234, bevat wel de nodige anna-

59-76 Marcellusvloed van 16-17 januari 1219 met daaraan gekoppeld het tweede grote *soliloquium* met natuurwetenschappelijke, juridische en theologische beschouwingen (1219).

76-78 Annalistische optekeningen (1220-1222).

78-84 Een hongersnood en het verschijnen van een komeet brengen Emo tot een klein *soliloquium* over de begeerte en de vrees in zijn ziel en over de predestinatie (1222).

85-90 Annalistische optekeningen onder andere over de tweede kruistochtprediking van Olivier van Keulen (1223-1224).

90-108 Dossier over de conflicten met Herderik van Schildwolde, grotendeels afschriften van oorkonden (1223-1224).

108-111 Emo tot abt gewijd (1225).

111-120 Annalistische optekeningen, eindigend met een datering van een bladzijde druks lang (1225-1230).

120-124 Oorlog tussen de Uthusenses en de Ernerenses (1231).

124-127 Annalistische optekeningen (1231-1234).

127-132 Kruistocht tegen de Stedingers en andere oorlogen (1234).

132-135 Inleiding op traktaat *De Anima*.

135-147 Derde grote *soliloquium* of traktaat *De Anima*.

11. Weiland, 483, reg. 4-5, tussen vierkante haken; Feith, 43, noot c.

12. Weiland, 487, reg. 29-488, reg. 10; Feith, 56-58.

13. Weiland, 475, reg. 27-32; Feith, 23. Onmiddellijk daarna vat Emo zijn eigen verhaal weer op, dateert het jaar als te doen gebruikelijk vanaf zijn eigen intrede in het klooster en vermeldt als eerste gebeurtenis het Lateraans concilie.

listische aantekeningen, die misschien gelijktijdig of kort na de beschreven gebeurtenissen zijn opgetekend, maar daarnaast ook vrome beschouwingen en *soliloquia*, die het geschiedverhaal niet verder brengen. Tevens heeft hij daarin opgenomen een dossier met uittreksels uit brieven en oorkonden in verband met de strijd die hij in de jaren 1223-1224 moest voeren tegen Herderik die proost was van het klooster te Schildwolde en het vertrouwen genoot van de bisschop van Munster. De strijd liep hoog en op een gegeven moment werd Emo met al zijn medebroeders door de bisschop van Munster geëxcommuniceerd en alle omwonenden kregen het strikte verbod hun nog iets te leveren of iets van het klooster te kopen. Gelukkig hebben de paus en de aartsbisschoppelijke rechters in Keulen deze excommunicatie ongedaan gemaakt; dit hele dossier is echter op een onhandige wijze in de tekst geschoven en doet de chronologie geweld aan. Hieruit volgt dat ook het gedeelte over de tijd na 1219 misschien niet uit een doorlopende kroniek bestaat, maar uit losse stukken die eerst in een later stadium in één codex bij elkaar zijn gezet.

De bestaande handschriften¹⁴ kunnen geen uitsluitsel bieden. Het zijn er twee. Het jongste, de zogenaamde Friese codex, komt voor ons doel niet in aanmerking. Het is zeer laat neergeschreven, eind zestiende, misschien wel begin zeventiende eeuw en past drastische bekortingen toe. Het gaat al of niet via tussenschakels terug op het andere handschrift, de Groninger codex en is alleen van belang omdat het de *continuatio* over de jaren 1276-1296 bevat¹⁵. Die is hier niet aan de orde. De Groningse codex daarentegen stamt uit de dertiende eeuw, bevat slechts de stukken van Emo en Menko en mist dus de *continuatio*. Er zijn daarin twee handen te onderscheiden, die onderling grote verwantschap vertonen. De eerste hand schreef tot ergens in kolom 96 en maakt soms hele rare fouten, die vaak verbeterd zijn door hand twee. Tot kolom 94 zijn er ook rode initialen in het handschrift toegevoegd. Hand twee heeft vervolgens het werk overgenomen, heeft eerst het slot van het deel van Emo afgemaakt, daarna tot aan ongeveer het jaar 1250 het deel van Menko geschreven waarschijnlijk in één ruk; vervolgens heeft diezelfde hand met verschillende pen en inkt op gezette tijden stukken toegevoegd over de jaren 1250-1273. Maar langzamerhand begint die hand wat beverig te worden, begint als het ware ouderdomsverschijnselen te vertonen. Algemeen is men van oordeel¹⁶ dat dit gedeelte een autograaf van abt Menko zelf is,

14. Zie hiervoor als meest recente publikatie J.M.M. Hermans, ed., *Het middeleeuwse boek in Groningen. Verkenningen rond fragmenten van handschrift en druk* (2e dr.; Groningen, 1981) 118; zie ook 67-68.

15. Th.E. Jensma, 'De continuatio Menconis', *It Beaken*, XVII (1955) 24-30.

16. Weiland in zijn inleiding, 164, reg. 33 vlg. Een facsimile van de eerste hand uit de Groninger codex bij J.L. van der Gouw, *Oud schrift in Nederland* (Alphen a.d. Rijn, 1978) nr. 142. De tweede hand, waarschijnlijk dus die van Menko in facsimile bij H. Brugmans en O. Oppermann, *Atlas der Nederlandsche palaeographie* (Den Haag, 1910) pl. IIa.

de derde abt van het klooster Wittewierum, die een mateloze bewondering voor Emo van Huizinge heeft gekoesterd en hem als een heilige beschouwde. Hij wilde hem in alles imiteren en heeft zijn schrijfwerk voortgezet. Hij noemt zich zelf niet als de auteur van de kroniek, maar daaraan behoeft geen twijfel te bestaan¹⁷. Wel zegt hij expliciet dat Emo verantwoordelijk is voor het eerste gedeelte in de eerste zin die hij zelf schrijft:

Deze kroniekstukken [cronica in het meervoud!] met moralistische werkjes, die zijn ingevoegd om het verstand te scherpen en om het leven en de zeden te regelen, heeft magister Emo, de eerste abt en stichter van Bloemhof tot aan deze plaats bij elkaar geschreven¹⁸.

De gang van zaken kan nu als volgt geweest zijn. Emo van Huizinge heeft in de tijd dat hij aan het hoofd stond van het klooster Bloemhof verscheidene losse stukken geschreven en ook uittreksels gemaakt uit andermans geschriften. Na Emo's dood heeft Menko deze geschriften van zijn bewonderde leermeester gevonden en hij heeft die eerst gebruikt als materiaal voor een *vita Emonis*, een levensbeschrijving waarin Emo met de traditionele middelen van het genre als een heilige wordt voorgesteld. Het is duidelijk aantoonbaar dat Menko minder gunstige zaken weglaat. Emo vermeldt bijvoorbeeld dat in de beginperiode van het klooster, in 1209 en 1210, toen er nog nauwelijks postulanten waren, hij 's nachts een droom had met misschien wel voorspellende waarde. De volgende dag meldde zich inderdaad een jongeling met zijn nichtje om toelating bij de kloosterpoort; hij had vroeger een losbandig leven geleid, maar beloofde nu gehoorzaam en standvastig te zijn. Maar omdat hij niet aangeraakt was door de geest van vroomheid, kon hij niet volharden en verliet het klooster weer, voegt Emo er spijtig aan toe. Menko vermeldt precies dezelfde droom, maar laat het verhaal over de jongeling die het in het klooster niet kon uithouden maar weg. In plaats daarvan zouden als vervulling van Emo's droom twee jongelingen zijn ingetreden die steunpilaren van het klooster werden, namelijk Sifridus en Thitardus. Emo noemt deze jongelingen ook wel, maar verzwijgt hun namen en maakt duidelijk dat ze al vóór zijn droom waren ingetreden¹⁹. Menko schuwt de typische overdrijving van de heiligenlevens evenmin. Emo had van zichzelf verteld dat hij vanaf zijn vroegste jaren als *puer*, als mondig kind, zich met lezen en schrijven had bezig gehouden, dat wil zeggen vanaf een jaar of zes, zeven. Menko maakt daar-

17. Feith, 'Inleiding', vi-vii.

18. 'Cronica ista cum moralibus opusculis, que ad ingenium exacuendum, vitam ac mores informandos inseruntur, usque ad locum istum conscripsit magister Emo, primus abbas et fundator Floridi Orti', Weiland, 523, reg. 26; Feith, 147. Zie ook Weiland, 532, reg. 15 en reg. 7-10; Feith, 169.

19. Weiland, 470, reg. 9-15 en 1-2; Feith, 11-12. Zie ook Weiland, 525, reg. 45-526, reg. 7; Feith, 153.

van dat hij vanaf het begin van de *infantia*, de tijd dat hij nog niet kon praten, zich al op de studie der letteren had geworpen, net alsof hij al in de wieg zijn Do-naat had liggen leren²⁰. En hij conformeert zich ook aan de mening dat een heiligenleven in de eerste plaats behoort te stichten en niet de historische waarheid behoeft te boekstaven, zodat de schrijver best een paar goed gelukte zinnen uit een ander werk kan overnemen. Menko lijkt een duidelijke beschrijving te geven van Emo's uiterlijk:

Hij was goed gebouwd, slank van gestalte en tamelijk lang, met een vriendelijk uiterlijk en een serene oogopslag, met rode wangen en hij was geestig in de conversatie, maar overigens een rustige gesprekspartner. Hij kon zich goed in gezelschap bewegen en had een beschaafde uitspraak. Hij muntte uit door zijn levenswijze en zeden, een man van een grote bezonnenheid, wiens uitspraken betrouwbaar waren, nooit vroeg je hem vergeefs om raad, zijn oordeel was rechtvaardig, hij deed wat hij op zich nam en als hij moest ingrijpen deed hij dit krachtig.

Het was een grote teleurstelling te constateren dat de hele passage stamt uit het tweede leven van Norbert van Xanten, de stichter van de premonstranzers en daarom niets zegt over het werkelijk uiterlijk van Emo²¹.

Nadat Menko dit heiligenleven had geschreven heeft hij omstreeks 1250 het plan opgevat Emo's historische en stichtelijke aantekeningen in één codex bijeen te zetten en daarbij een vervolg te schrijven over de jaren na 1234. Misschien heeft hij dat ook gedaan onder de indruk van de een of andere gebeurtenis, bijvoorbeeld zijn bezoek aan het Friese contingent dat Aken belegerde in het jaar 1248. Hij heeft eerst een van zijn vertrouwelingen, waarschijnlijk wel een monnik uit Wittewierum, Emo's geschriften laten kopiëren in een perkamenten codex. Erg veel kan daarin niet gewijzigd zijn, waarschijnlijk heeft Menko een aantal bladen eenvoudig op elkaar gelegd, vandaar dat de overgangen tussen de delen erg abrupt zijn en de chronologie een paar keer knarst. Deze eerste hand uit de codex heeft grote moeilijkheden met de tekst gehad, heeft Emo's tekst soms niet begrepen en drastische afkortingen soms niet kunnen oplossen. Vandaar dat de tweede hand, die van Menko, zijn tekst heeft gecorrigeerd en er af en toe ook een paar glossen heeft bij geschreven. Midden in het verhaal over de strijd tussen de Uthuses en de Ernerenses zag de kopiïst het helemaal niet meer zitten. Hij moest het slordige excerpt uit het traktaat *De Anima* van Cassiodorus nog doen en heeft misschien zijn nood geklaagd aan abt Menko, omdat hij daarvan helemaal niets

20. Weiland, 467, reg. 21 en 524, reg. 36; Feith, 5 en 150.

21. Weiland, 525, reg. 8-11; Feith, 151. Vergelijk F. Petit, *La spiritualité des Prémontrés aux XIIe et XIIIe siècles* (Parijs, 1947) 23 en Migne, *Patrologia ... latina* (PL) 170, kolom 1257 en 1259. Ook R. Künzel, 'Een vurige draak in Menko's kroniek', *Volkskundig Bulletin*, V (1979) 106 is van mening dat Menko Emo als een heilige beschouwt.

begreep. Daarop heeft Menko zelf de pen ter hand genomen, het slot van Emo's geschriften gecopiëerd en de kroniek voortgezet op de manier zoals hij dat van Emo had geleerd. Tot 1250 in één ruk, daarna op gezette tijden en misschien wel direct neergeschreven in de Groninger codex. Daar Menko echter een veel harmonischer persoonlijkheid was, vond hij geen aanleiding voor de moeizame vrome beschouwingen en zelfbekenissen die bij Emo zo talrijk waren. Vandaar dat Menko een veel traditioneler historisch werk heeft geschreven, dat met recht een kloosterkroniek mag heten. Wel heeft hij zijn vroeger vervaardigde *Leven van Emo* daarin opgenomen en hier en daar een aanzet gegeven voor een *soliloquium*²². Maar dat lukte niet erg en daarom heeft hij zijn heil maar gezocht in de vermelding van een groot aantal bijbelplaatsen. Ook Emo's natuurwetenschappelijke uiteenzettingen heeft hij willen imiteren, maar hij was het meest geïnteresseerd in de geneeskunde. Vandaar dat viermaal de aan Galenus' ontleende uitspraak is opgenomen dat bedorven lucht meer schaadt dan bedorven spijzen²³.

Als het werk zo tot stand is gekomen, maar ook als Emo zelf een groter aandeel in de uiteindelijke redactie heeft gehad, is in ieder geval de vraag gewettigd wat Emo voor doel had met zijn geschriften en voor wie hij in de eerste plaats schreef. Was dat voor de monniken in de refter, was dat voor de buitenwereld of misschien in de eerste plaats voor zichzelf? Daarover bestaat een duidelijke uitspraak in het tweede *soliloquium* naar aanleiding van de Marcellusvloed, waarschijnlijk het eerste dat Emo heeft geschreven, zoals hiervoor is betoogd. Nadat hij had vastgesteld dat de stormvloed een gevolg geweest moest zijn van de zonden der mensen, gaat hij voort: 'Deze en soortgelijke zaken bracht hij op schrift voor zich zelf alleen om voortdurend de grootse, wonderbaarlijke en vreeswekkende daden van God te overpeinzen', maar vervolgens voegde hij er gauw aan toe want het paste misschien niet om duur perkament alleen maar voor eigen persoonlijke doeleinden te gebruiken,

maar voor U, o lezer, opdat iedereen wordt aangespoord om met de wijze zijn huis te bouwen op een steenrots en op een hooggelegen plaats en stevige zolderbalken daarin te maken²⁴.

Dat was immers de redding geweest van de nonnen van Rozenkamp, maar dat was juist niet af te leiden uit de voorgaande beschouwingen over de Marcellus-

22. Weiland, 532; Feith, 221-223. In het jaar 1267 was er namelijk weer een hevige stormvloed; Menko bespiegelde over de natuurlijke oorzaken daarvan, vermeldde de Marcellusvloed, klaagde ook over de weigering der Friezen tienden te betalen, net als Emo in 1219, maar zijn beschouwingen kwamen niet van de grond.

23. Weiland, 524, reg. 15, 543, reg. 42, 544, reg. 3 en 555, reg. 15; Feith, 149, 199, 200, 229.

24. Weiland, 490, reg. 23-26; Feith, 64.

vloed. Ik geloof daarom dat Emo inderdaad een deel van zijn geschriften schreef voor zichzelf en dat die misschien niet in eerste instantie bestemd waren voor andermans ogen. In het eerste *soliloquium* spreekt hij over een meisje dat gekweld werd door een onreine geest, die bezit van haar had genomen. Zij kreeg de raad herhaaldelijk te gaan biechten en Emo vermeldt enkele flarden van conversatie uit deze biecht. Strikt genomen schond hij daarmee het biechtgeheim dat op het Lateraans concilie van 1215 juist nog eens was aangescherpt, tenminste als hij zijn uiteenzettingen ook voor andermans ogen had bedoeld²⁵.

Als we aannemen dat Emo in de eerste plaats voor zichzelf schreef, worden veel moeilijkheden verklaard. Allereerst citeert Emo de bijbel en de overige autoriteiten wel op een uiterst slordige wijze, zelfs voor een middeleeuwer. Alleen van minder bekende schrijvers geeft hij een wat nauwkeuriger tekst; die citaten heeft hij kennelijk opgeslagen, maar doorgaans citeert hij uit het hoofd en de resultaten zijn er dan ook naar. Gerbenzon heeft er al op gewezen dat zijn allegaties van kanoniek-rechtelijke bronnen doorgaans niet deugen, wat natuurlijk niet best is als anderen die zouden moeten gebruiken²⁶. Datzelfde geldt voor de uitvoerige passages, gewijd aan het conflict met Herderik van Schildwolde. Het lijkt of Emo van alle oorkonden en documenten daarover, die hij verzameld had en die hij op een zeker ogenblik in handen moest stellen van twee scheidsrechters een 'volledig en zeer nauwkeurig afschrift heeft genomen'²⁷. In werkelijkheid bestaat het dossier uit een zeer subjectieve keuze van stukken die Emo's standpunt onderstrepen. Hij heeft stukken weggelaten waarover hij beschikt moet hebben, bijvoorbeeld de dagvaarding van de bisschop van Munster en het vonnis van excommunicatie tegen hem uitgesproken, waarin de aanklachten hebben gestaan die Herderik tegen hem had ingebracht. Die vond abt Emo niet opportuun, want hij wilde zich waarschijnlijk in de eerste plaats rechtvaardigen tegenover God en tegenover zichzelf. Daarom schreef hij ook een uitermate gekleurd commentaar op de oorkonden en brieven die hij wel opnam en las dan vaak veel meer in die stukken dan er in werkelijkheid in staat. Daarom wordt de zelfverheerlijking in Emo's beschouwingen soms ronduit stuitend en het zou beschamend geweest zijn als deze passages tijdens het leven van Emo in de refter zouden zijn voorgelezen. Daarom zijn de uittreksels en citaten uit andere schrijvers soms zo afschuwelijk verminkt en bekort, dat ze alleen maar begrijpelijk zijn als men de oorspronkelijke tekst ernaast legt. Ik kom op beide zaken terug. Dat verklaart ook, waarom Emo in zijn manuscript drastische afkortingen heeft gebruikt, soms alleen maar de eerste letter van het woord, die de copiïst ook niet heeft kunnen oplossen,

25. Weiland, 486, reg. 4-29; Feith, 52-53.

26. Gerbenzon, *Emo van Huizinge*, 17, noot 2.

27. Woorden van Wybrands, *Bloemhof*, 70, noot 2; Weiland, 506, reg. 21-24; Feith, 103.

evenmin als de moderne uitgevers²⁸. Tenslotte zou Emo's bedoeling met zijn tekst ook kunnen blijken uit de moeite die we hebben om ons bepaalde zaken concreet voor te stellen. Voor Emo zelf was een bepaalde allusie voldoende om zich de gang van zaken in alle uitvoerigheid weer voor de geest te halen. De latere lezers zijn niet zo gelukkig en moeten daarom vaak hun toevlucht nemen tot gewaagde hypothesen. Eén voorbeeld slechts. Eén van de voornaamste kwesties in Emo's kloosterleven was het conflict over de kerk van Wittewierum, waar het mannenklooster na 1211 zijn definitieve standplaats kreeg. Dat was oorspronkelijk een parochiekerk geweest, die door de gezamenlijke parochianen in 1211 aan het kloostertje Romerswerf geschonken was. Een rijk en aanzienlijk man, Ernestus, had die schenking aangevochten bij de bisschop van Munster. Emo was daarvoor nog helemaal naar Rome gegaan, maar had tenslotte toch moeten berusten in het geven van een som geld aan de zoon van Ernestus om zich vrede te kopen. Ik kom daarop nog terug, want dit geld geven voor een kerkelijk ambt heeft Emo later nog benauwd. Was dit geen geval van simonie? In het jaar 1217 is echter het akkoord verbroken met de zoon van Ernestus. Deze zelf kwam een half jaar later Eggohard uit de pastorie van Loppersum gooien omdat zijn zoon recht op de pastoorsplaats daar zou hebben. Ongelukkigerwijze raakte bij die aanval ook de kerk van Loppersum in brand en dat verminderde het prestige van Ernestus gevoelig. Toen hij bovendien een paar weken daarna stierf, waren de grootste gevaren voor Bloemhof voorbij en in het begin van 1218 werd de kerk van Wittewierum opnieuw aan het klooster geschonken en nu door alle parochianen zonder uitzondering.

De dood van Ernestus was in een droom voorzien door een der monniken van Bloemhof. Die droomde dat de kerk van Wittewierum met rook gevuld was en dat de kist met de misgewaden die het gemeenschappelijk bezit waren van de zoon van Ernestus en het klooster omhoog werd gelicht. Daaruit begreep hij dat Ernestus zou sterven en dat is een droomuitleg, waarop ik niet zo gauw gekomen zou zijn²⁹. Maar ook van de rest van het verhaal klopt weinig. Hoe kan een akkoord worden opgezegd, als Emo een som gelds heeft gegeven? Alleen maar als dit een jaarlijkse pachtsom is. Wat heeft de kerk van Loppersum met Bloemhof te maken? Het is denkbaar dat de zoon van Ernestus van 1211-1217 de kerk van Loppersum heeft bediend en zich heeft tevreden gesteld met een jaarlijkse pachtsom. Toen Eggohardus hem uit Loppersum verdreef, verbrak hij de pachtovereenkomst met het klooster Bloemhof en trok met zijn misgewaden naar Wittewierum tot grote ergernis van de monniken. Een half jaar later deed zijn vader

28. Niemand heeft bijvoorbeeld tot nog toe ontraadseld wat de toevoeging 'qs. d et cet.' betekent na de bekende aanroeping: 'Parce, Domine, parce populo tuo et ecclesie tue'. Weiland, 498, reg. 34; Feith, 86.

29. Weiland, 476, reg. 41-477, reg. 8; Feith, 27-28.

een onhandige poging hem weer in Loppersum te installeren; toen hij daar de kerk deed afbranden, waren ook de parochianen van Wittewierum uitgekeken op de zoon van Ernestus; daarom droomde een monnik dat door de rook van de kerk ook de misgewaden van de zoon van Ernestus uit de kerk van Witterwierum zouden verdwijnen. Het behoeft niet zo gegaan te zijn, ik wil alleen maar duidelijk maken dat het verhaal in de kroniek voor buitenstaanders onbegrijpelijk is, doordat essentiële tussenschakels zijn overgeslagen, maar dat het zonder meer functioneel is als Emo voor zich zelf schreef.

Men zou kunnen tegenwerpen dat Emo op deze manier te modern wordt voorgesteld, als een romantische godzoeker en twijfelaar, alleen maar geïnteresseerd in zijn eigen zieleroeselen. Dat is niet de bedoeling. Hij gebruikt de kerkvaders en andere kerkelijke schrijvers op een volkomen middeleeuwse manier om zijn eigen geweten te vormen en zijn juridische en filosofische scholing verraadt zich door de toepassing, zij het weinig systematisch, van de *sic-et-non*-methode. Trouwens het genre van de zelfbekenntnissen was gewettigd door Augustinus, die bovendien ook *soliloquia* had geschreven. Dat neemt niet weg dat, voorzover ik thans kan overzien, weinig middeleeuwse schrijvers hun eventuele lezers zo verwaarlozen als abt Emo³⁰. Het is verwonderlijk dat Emo over zichzelf consequent in de derde persoon spreekt. Menko heeft dat ook opgemerkt en zelfs op twee plaatsen gewezen op het voorbeeld van Mozes, Job en de apostel Johannes die hetzelfde hadden gedaan³¹. Van de andere kant horen we alleen maar over zaken waarbij Emo zelf betrokken was, we krijgen eigenlijk geen inzicht in het leven van de kloostergemeenschap, slechts in de wederwaardigheden van de abt. Het is daarom eigenlijk passend dat Emo zijn annalistische optekeningen dateert vanaf het moment dat hij zelf in het klooster is getreden.

Uit dit alles volgt dat voor Emo niet de zakelijke mededelingen in zijn geschriften het belangrijkste waren, al hebben alle historici vanaf de negentiende eeuw hem juist alleen gewaardeerd vanwege zijn feitelijke informatie³². De historische

30. Ook de geschriften behandeld in G. Misch, *Geschichte der Autobiographie*, II-IV; *Das Mittelalter* (5 dln.; Bern, 1955-1967) zijn doorgaans heel anders van instelling dan dat van Emo, bijvoorbeeld: Guibert van Nogent, Otloh van St. Emmeran, Abélard in de *Historia Calamitatum* of Giraldus Cambrensis. F. Pétit, *Spiritualité*, 92, zegt zeer juist over Emo's geschrift: 'En réalité, c'est un carnet de notes spirituelles qu'il nous livre'. Het kan zijn dat Emo deze 'notes' heeft willen uitwerken tot een voor anderen bestemd boek, mijns inziens is hij daaraan niet toegekomen. Bij de premonstratenzer schrijvers zijn er in het geheel geen verwante figuren te vinden, zie Backmund, *Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens*, *passim*.

31. Weiland, 523, reg. 26-39 en 532, reg. 15-26; Feith, 147-148 en 169.

32. Ik vertaal het monumentistenlatijn van Weiland uit de inleiding 456, reg. 14 vlg. 'Helaas heeft de auteur zijn verhaal herhaaldelijk onderbroken door beschouwingen, theologische traktaten en dergelijke zaken. Het is duidelijk dat de auteur niet van plan was de gebeurtenissen van zijn tijd te boek te stellen, maar de wisselende staat van zijn ziel te beschrijven'. Zie Feith en Acker Stratingh in hun inleiding, xxii-xxiv. Zij noemen Emo's beschouwingen daar 'monnikengebeuzel tot onzin'. Zie ook Wybrands, *Bloemhof*, 189 en 195-198.

gebeurtenissen waren slechts de aanleiding tot vrome beschouwingen, gewetensonderzoek en zelfbekenissen en deze culmineerden in drie grote en één kleiner *soliloquium*, zoals Menko ze noemt. Het is dienstig daarop nader in te gaan. Het begrip *soliloquium* stamt van Augustinus:

Omdat wij alleen met ons zelf spreken, wil ik ze noemen en betitelen als alleenspraken (*soliloquia*). De waarheid kan het best gezocht worden door vragen en antwoorden. Daar in een debat met een ander de mensen vaak vóór alles gelijk willen krijgen, kun je de waarheid het beste vinden in debat met jezelf³³.

Die *soliloquia* zijn grotendeels opgebouwd uit vaak slordige citaten, het vierde *soliloquium* is gedeeltelijk zelfs een excerpt van verscheidene bladzijden lang uit het traktaat *De Anima* van Cassiodorus³⁴. Die *soliloquia* zijn op het eerste gezicht geen prettige lectuur en hoogst onbegrijpelijk voor de moderne lezer, zelfs als hij wat ervaring heeft met middeleeuwse geschriften. Maar de onbegrijpelijkheid wordt veel minder, als men de oorspronkelijke bron waaruit Emo citeert er steeds naast legt. Die oorspronkelijke bron is helaas niet altijd even gemakkelijk te vinden, maar ook als dat wel het geval is hebben de historici maar zelden die moeite genomen. Niemand schijnt tot nog toe te hebben opgemerkt dat Emo in zijn traktaat *De Anima* slechts een deel daarvan heeft ontleend aan Cassiodorus. Op een gegeven ogenblik staat inspringend boven de kolom 'Augustinus' en op dat moment houdt Emo op Cassiodorus te citeren. Wie het traktaat van Cassiodorus nu naast de tekst van Emo legt, zal diens uiteenzettingen nog steeds niet fascinerend vinden, maar hij zal doorgaans wel begrijpen wat hij bedoelt. Daarmee behoeft nog niet onmiddellijk duidelijk te zijn waarom de Groningse abt behoefte had om dergelijke uitvoerige beschouwingen over de ziel te debiteren, wil men daarachter komen en hem begrijpen, dan moet men zijn tekst wel confronteren met de bronnen daarvan. Dat blijkt nog beter uit een passage die onmiddellijk aan het traktaat *De Anima* voorafgaat³⁵. Na een beschrijving van een aantal oorlogjes in het Groningerland, geeft Emo een aantal beschouwingen ten beste over oorlog in het algemeen. Strijd is er altijd geweest en zal er altijd zijn: in de natuur, in het Oude Testament, in het Nieuwe Testament en zeker als straks de Antichrist zal verschijnen. 'Er is ook een voortdurende strijd van de deugden met de ondeugden in de ziel van de mens'. En dan gaat hij abrupt verder: 'Want het eerste van alle deugden betrad het Geloof het strijdperk, apostelen en martelaren

33. Augustinus, *Soliloquia*, boek II, VII, 14 bij P. de Labriolle, ed., *Oeuvres de Saint Augustin. 1e série. Opuscles V. Dialogues philosophiques*, II, *Dieu et l'Âme* (s.l., 1939) 112-113. Emo spreekt in zijn tekst zelf ook over *disputabat*, Weiland, 492, reg. 43; Feith, 70.

34. Dat is een ontdekking van A. Pannenburg in zijn recensie van de uitgave van Weiland, *Neues Archiv*, I (1876) 199-200. *De Anima* is uitgegeven door L. Halpérin in: *Traditio*, XVII (1953).

35. Weiland, 518, reg. 12-43; Feith, 133.

volgden haar'. En dan komt er een tuimelende reeks beelden van deugden en ondeugden die sneuvelen of gewond raken of juist de overwinning behalen, die op het eerste gezicht wat verbijsterend aandoet. Het blijkt evenwel dat Emo hier een heel korte parafrase geeft van het populaire gedicht *Psychomachie* van de vierde-eeuwse christelijke dichter Prudentius³⁶. En op deze manier wordt begrijpelijk waarom Emo de ziel uitvoerig meent te moeten beschrijven, omdat hij ook in zijn eigen ziel het conflict tussen de deugden en de ondeugden voelt woeden en zich bezorgd maakt of hij daardoor misschien zonden begaat. Daarom zoekt hij zijn heil letterlijk bij Cassiodorus.

Dezelfde werkwijze past Emo toe bij de overige *soliloquia*, alleen compileert hij daarin zijn citaten uit alle mogelijke schrijvers. Hij zelf heeft daarvan een vrij duidelijk verslag gedaan in zijn eerste *soliloquium*³⁷. Hij begint daarin te vertellen, dat de aanblik of zelfs de aanraking van vrouwen zijn kuisheid niet in gevaar brachten. Dat kwam omdat een zekere verlegenheid en schroom hem door Gods genade op het goede pad hielden. Maar de duivel wist hem toch wel te vinden en in het duister van de nacht kreeg hij allerlei bekoringen. Vooral toen hij in de herfst van een bepaald jaar, misschien 1217, van het generaal-kapittel in Prémontré was terug gekeerd, was het heel erg. De vrees kwelde hem dat misschien die bekoringen zelf al zonden waren en God hem Zijn genade onttrokken had. Daarom bracht hij zich te binnen wat hij ooit over bekoringen geleerd had en hij vond vooral troost bij een uitspraak van Origines, die in de *Glossa Ordinaria* op de de bijbel terecht was gekomen: 'Zoals vlees zonder zout bederft, zo bederft de ziel zonder bekoring'³⁸. Menko vond dat citaat zo mooi dat hij deze woorden in de marge nog eens heeft herhaald. Maar toch was Emo nog niet geheel gerust, want je mocht natuurlijk niet aan de bekoringen toegeven. Daarom wendde hij zich tot de boeken der wetenschap en daarmee bedoelde hij in ieder geval Augustinus' commentaar op de bergrede en waarschijnlijk ook andere bijbelcommentaren van Beda en Stephen Langton en een preek van paus Innocentius III, die met ragfijne onderscheidingen proberen aan te geven wanneer er nog net niet of wel sprake is van toegeven aan de bekoring, dus van zonde. Ondanks het zo gewonnen inzicht hield de last van de bekoring niet op, totdat Emo met brandende ijver de boeken van de *Moralia* greep, ongetwijfeld het bekende werk van paus Gregorius de Grote, *Moralium libri sive expositio in librum Job*³⁹. Daarin las hij

36. Uitgave met Franse vertaling door M. Lavarenne, ed., *Prudence Psychomachie. Textes, commentaire avec introduction historique* (Parijs, 1933).

37. Weiland, 483, reg. 5-487, reg. 30; Feith, 43-56.

38. De zin staat in de *Glossa Ordinaria* bij de tekst *Egressi de Ressa venerunt in Coelatha*, Numeri XXXIII, vers. 22 '(Origines) Sicut enim caro si sale non aspergitur, corrumpitur, ita anima, si tentatione non salitur, continuo resolvitur'. Ik gebruikte de uitgave van Franc. Fevadencius, e.a. (Parijs, 1590) I, 1428e.

39. Migne, PL, LXXVI.

dat iedere mens nu eens gekweld wordt door bekingen en dan weer kan opgaan in een contemplatie van God zelf. Er is een voortdurende strijd in de mens, dat is het ridderleven van de geest en Emo kon over dit soort gedachten waarlijk enthousiast worden. Hij had kennelijk het idee dat als hij maar precies inzag wat beking was, dat hij dan ook volkomen gerust gesteld zou worden, overtuigd van zijn eigen heilszekerheid. Het probleem van de predestinatie en de vraag of hij zelf wel uitverkoren was, bleef hem desalniettemin voortdurend bedrukken.

Emo noemt zijn bronnen doorgaans niet bij name. Ook als hij dat wel doet, bijvoorbeeld Augustinus, is het nog een heidens werk alle citaten terecht te brengen of liever een zeer christelijk werk, want uiteraard citeert hij vooral kerkvaders en andere christelijke schrijvers. Er moet een behoorlijke bibliotheek geweest zijn op het klooster Bloemhof⁴⁰, al kan Emo zich natuurlijk ook bediend hebben van bloemlezingen en citatenboeken. Van de heidense schrijvers citeert hij: Ovidius, Vergilius, Horatius, Seneca, *auctores ethici* en *satyrici*, van Cicero, *De officiis* en zelfs de dichter Claudianus en waarschijnlijk is deze lijst niet compleet. Het aantal christelijke schrijvers dat aangehaald wordt is zo groot, dat de lijst vrij lang zou worden. Opmerkelijk is dat ook vrij recente geschriften worden geciteerd als die van Alexander van Hales, paus Innocentius III, Alexander Necquam en Stephen Langton. De meeste invloed op Emo's denken heeft ongetwijfeld Augustinus gehad en dat is niet vreemd voor premonstratenzers, want strikt genomen volgden die de regel van Augustinus.

Hoe oorspronkelijk was Emo bij dit alles? Wybrands doet nogal smalend over zijn *confessiones*:

die aantekeningen kunnen nauwelijks van betekenis worden geacht ter kenschetsing van zijn karakter; immers zij verschillen in geen enkel opzicht van talrijke, dergelijk 'Selbst-bekennnisse', die wij in de kloosterliteratuur aantreffen⁴¹.

Dat is toch niet juist. Ik kan allerminst pretenderen 'de kloosterliteratuur' geheel te overzien, maar ik meen toch dat Emo ons een helder inzicht gegeven heeft in zijn zeer persoonlijke angsten en emoties die hem tot de conventionele vrome beschouwingen en theologische uiteenzettingen gebracht hebben. In zijn theologische denkbeelden was hij natuurlijk niet oorspronkelijk. Het is zeker moeilijk om oorspronkelijk te zijn, als men te rade gaat bij een zo grote hoeveelheid citaten, maar Emo heeft ook niet die pretentie gehad. Hij was een goed vertegenwoordiger van wat Coulton noemt 'the middle class in medieval religion'⁴², maar in die kwaliteit heeft hij ons heel wat te zeggen.

40. Wybrands, *Bloemhof*, 78-81. Zie ook Brugmans in: *Historische Avonden*, I (Groningen, 1896) 208.

41. Wybrands, *Bloemhof*, 102, noot 1.

42. G.C. Coulton, *Five Centuries of Religion*, I (Cambridge, 1923) 22.

Aan vijf verschillende emoties die zich enigszins in chronologische volgorde manifesteerden zou ik het karakter en de mentaliteit van de eerste abt van Wittewierum willen belichten. Daarbij kan ik natuurlijk niet bewijzen dat zijn mentaliteit typerend was voor de gemiddelde kloosterling in het noorden van Nederland in de eerste helft van de dertiende eeuw. Als ik vast wat vooruit mag lopen op de volgende beschouwingen, zou ik hem al enigszins protestants willen noemen, wat zich uitte in zijn worstelen met Gods predestinatie, zijn diepgaande introspectie en de geringe plaats die het heiligengeloof in zijn kroniek innam. De premonstratenzers stonden bekend om hun Mariaverering⁴³ en vaak droegen hun kloosters namen als Mariëngaarde of Mariënhof. Maar Emo koos neutrale namen als Bloemhof en Rozenkamp. In de hele kroniek met zijn vele vrome beschouwingen komen nauwelijks namen van heiligen voor, als ik wel zie. Maar het wordt tijd dat ik meer concreet Emo's emoties ga behandelen.

Daar was allereerst de haat-liefde verhouding die hem bond aan zijn neef en naamgenoot Emo van Romerswerf, de eigenlijke stichter van het oorspronkelijke klooster. Die had van ongeveer 1200-1208 niet veel succes gehad met zijn pogingen om op zijn eigen boerderij een religieuze gemeenschap te vestigen. De kroniek beschrijft deze pogingen niet onwelwillend alleen wel wat neerbuigend. In wezen was hij maar een simpele Groningse boer. Abt Emo vermeldt in dit verband twee *notabilia*, zoals hij dat op de universiteit geleerd had. Emo van Romerswerf had een grote belangstelling voor intellectuele zaken, maar de ader van zijn verstand was droog en hij boekte weinig resultaat. Wel heeft hij voor zijn dood nog redelijk leren lezen en hij heeft toen ook de wijding tot diaken gekregen. Het tweede vermeldenswaardige was dat Emo van Romerswerf absoluut niet kon gehoorzamen aan de mensen die boven hem stonden⁴⁴. En vooral met dat laatste heeft abt Emo van Huizinge heel wat te stellen gehad toen hij in 1208 zich met de zaken is gaan bemoeien. In de beschrijvingen van na 1208 overweegt duidelijk de ergernis over het eigengereide gedrag van zijn neef.

Emo van Huizinge heeft beschreven hoe hij als pastoor door alle parochianen gewaardeerd werd, maar zelf haakte naar een hoger leven, namelijk dat van kloosterling. Op zekere dag kwam een vriend Hendrik bij hem op bezoek, tijdens een wandeling na de mis kwam aan het licht dat ook hij roeping tot het kloosterleven voelde en samen besloten ze een bezoek te gaan brengen aan de armzalige stichting van Emo van Romerswerf te Jukwerd bij Appingedam. Waarom ze zich niet eenvoudig aanmeldden bij een bestaand klooster zegt Emo niet, Menko geeft later wel een verklaring die misschien meer stichtelijk dan waar is. Hij verkoos niet de weg te gaan waar anderen al het vuile werk hadden gedaan en zich bij een

43. F. Petit, *Spiritualité*, 89.

44. Weiland, 467, reg. 13-16; Feith, 5.

van de rijkere kloosters aan te melden, nee door Gods verborgen inspiratie begaf hij zich naar Nijeklooster bij de plaats Romerswerf, opdat juist de genade van God in hem nog overvloediger aan de dag zou treden⁴⁵. Kan het zijn dat Emo van Huizinge niet onder aan de ladder van de klooster-hiërarchie wilde beginnen, maar meteen de leiding wilde hebben al was het dan maar van een zeer bescheiden stichting? Later heeft hij in ieder geval herhaaldelijk betoogd dat hij de waardigheid van abt niet gezocht had, maar uit zijn eigen verhaal blijkt wel dat hij meteen de leiding heeft overgenomen; hij besliste dat men de premonstratenzer orde zou kiezen, hij sloot een akkoord met een naburig klooster dat mogelijk enige rechten op Romerswerf kon doen gelden, hij ook nam het initiatief paterniteit te gaan vragen bij het premonstratenzer klooster Mariëngaarde bij Hallum in Friesland. De abt daarvan voelde er niets voor daar Emo van Romerswerf nog het habijt van de benedictijnen bleek te dragen en tussen de regels door kon men wel lezen dat daarover achteraf een fikse ruzie is geweest tussen de beide Emo's. In Westfalen hadden ze vervolgens weinig meer succes bij het klooster Varlar. Desondanks besloten ze door te zetten, maar tot 1217 is het klooster, waarvan Emo de leiding had, acefaal geweest en dat was lijnrecht tegen de voorschriften van Prémontré. Emo van Huizinge heeft dat niet met zoveel woorden gezegd, maar die situatie moet hem benauwd hebben en dit verklaart ook de nadruk waarmee hij vermeldt dat eindelijk in het jaar 1217 het moederklooster te Prémontré de paterniteit heeft aanvaard. Hij reproduceert zelfs de oorkonde die toen is uitgevaardigd⁴⁶. Tot 1211 was Nijeklooster trouwens een dubbelklooster voor mannen en voor vrouwen bijeen en dat was eveneens in strijd met de voorschriften der premonstratenzers. Pas door de schenking van de kerk van Wittewierum konden de monniken zich daar vestigen, op een andere plaats dan de vrouwen.

In de beginjaren van het klooster is er een duidelijke machtsstrijd geweest tussen de beide Emo's. Emo van Huizinge was priester, hij had aan universiteiten gestudeerd en was ongetwijfeld meer gekwalificeerd als intellectueel, van de andere kant had Emo van Romerswerf duidelijk de oudste rechten, vóór 1208 had hij de leiding gevoerd over de paar nonnen en andere religieuzen die zich soms onder hem voegden en bovenal, het land waarop het klooster stond was zijn land en dat wil in Groningen nog steeds heel wat zeggen. Emo van Romerswerf had hierbij de steun van een zekere Waldricus, een priester, die echter 'als een basilisk met steun van wijze mannen eruit is gewerkt'. Emo van Romerswerf is door vermaningen en bedreigingen er toe gebracht dat hij geknield op de grond gehoorzaamheid heeft beloofd, het hoofd bedekt met de stola van Emo van Huizinge.

45. Weiland, 525, reg. 33-35; Feith, 152.

46. Weiland, 477, reg. 15-28; Feith, 28-29.

Anders had deze laatste het klooster verlaten wegens de onstandvastigheid van zijn neef.

Diens gedrag bleef hem overigens mateloos ergeren. Gehoorzaamheid was nog steeds moeilijk voor hem, nu eens wilde hij in zijn eentje vasten zonder zich te bemoeien met de rest van de communiteit, dan weer wilde hij de maaltijd gebruiken naar het hem uit kwam en om zich in de letteren te bekwamen, trok hij de ene keer in de richting van de Rijn, een andere keer naar het westen of het oosten. Dan nam hij een paard mee en een aantal andere zaken die hij bij elkaar had kunnen krijgen met zijn querulante instelling. Hij zei soms dat zijn geweten ernstig gekweld werd omdat hij van kloosterhabijt veranderd was. Hij trok daarvoor zelfs naar Rome en na zijn terugkeer verdwenen wel de klachten daarover, maar hij bleef even eigengereid en op een bepaald moment trok hij naar Hildesheim. Daar overviel hem een ernstige ziekte. Een monnik kwam hem bezoeken, bemerkte wat voor persoonlijke interpretatie van de kloosterregels Emo van Romerswerf hanteerde en sommeerde hem na zijn genezing naar Bloemhof terug te keren en daar te blijven, anders zou hij de hoop op de eeuwige zaligheid wel kunnen opgeven. Dit bracht hem tot inkeer, hij ging terug en sindsdien was hij zeer in zijn voordeel veranderd. In 1215 is hij gestorven en Emo van Huizinge heeft zich uitgesloofd om te laten zien dat dit een mooi en stichtelijk sterfbed was en vermeldt zelfs een visioen van een non der benedictinessen waaruit blijkt dat hij zeker in de hemel is gekomen⁴⁷. Toch zal Emo van Huizinge opgelucht zijn van deze eigengereide neef te zijn bevrijd, maar tevens zal hij, terugziende op deze beginperiode, hebben moeten bekennen dat Emo van Romerswerf reden had om zich gegriefd te voelen. Het was tenslotte zijn land, maar heel efficiënt was hij van de leiding beroofd. Emo van Huizinge zal behoefte gehad hebben zijn houding tegenover hem nog eens precies na te gaan en zich te rechtvaardigen. Vandaar dat Emo van Romerswerf zo'n prominente plaats in de kroniek heeft gekregen, hij is eigenlijk de enige figuur die meer is geworden dan alleen maar een naam, behalve Herderik van Schildwolde en behalve Emo van Huizinge zelf natuurlijk.

Het jaar 1211 was erg belangrijk voor de beginnende kloostergemeenschap. Zoals hiervoor al vermeld, schonken de gezamenlijke parochianen van de kerk van Wierum deze toen aan het Nijklooster te Romerswerf, omdat hun eigen pastoor intrad bij de benedictijnen. Emo haastte zich om alle monniken naar Wierum over te brengen, dan was de ongewenste situatie van een dubbelklooster opgeheven en was er meer kans dat hij paterniteit binnen de premonstratenzer orde zou kunnen verwerven. Op den duur bleek dit een verstandige maatregel en Wierum is later zelfs Wittewierum gaan heten, naar het witte habijt der premonstratenzer

47. Weiland, 475, reg. 35-476, reg. 16; Feith, 25-26.

monniken. Maar voorlopig zaten er nogal wat haken en ogen aan de schenking van de kerk⁴⁸. Ernestus tekende bezwaar aan en kreeg daarbij de steun van de bisschop van Munster. Ondanks Emo's tocht naar Rome moest hij in het volgend jaar het toch op een akkoordje gooien met de zoon van Ernestus en zoals we boven gezien hebben, zal Emo er hoogstwaarschijnlijk in hebben toegestemd jaarlijks een pachtsom voor de kerk te betalen. Was dit simonie? Er was nog een tweede handelwijze die misschien niet door de beugel kon. In de beginperiode had het klooster een schreeuwende behoefte aan novicen en postulanten, maar van de andere kant was het te arm om die zonder meer hun levensonderhoud te kunnen garanderen. In die jaren zal best eens een ongeschikte kandidaat die wel behoorlijk wat inkomsten meebracht, zijn toegelaten. Een voorbeeld is de rijke jongeling die een bandeloos leven had geleid, met zijn nichtje om intrede verzocht, maar op den duur niet heeft kunnen volharden. Hoe blij Emo was met deze onwaardige, blijkt uit het feit dat hij diens intrede als de vervulling zag van een profetische droom, dat Bloemhof zou groeien en bloeien.

Toen begin 1219 de Marcellusvloed Groningerland teisterde, heeft Emo in zijn tweede *soliloquium* breedvoerig nagevorst wat daarvan de oorzaak kon zijn. Natuur-wetenschappelijke oorzaken boden niet voldoende verklaringen en hij kwam tot de conclusie dat de zonden der mensen de diepste oorzaak waren. De zonden der Friezen in het algemeen, maar misschien waren de kloosterlingen en hun proost Emo wel speciaal schuldig wegens de bedreven simonie in het geval van Ernestus en wegens het slappe toelatingsbeleid, waarbij het meest gekeken werd naar wat de postulanten aan inkomsten inbrachten. Trouwens in het klooster zelf had men ook al gemurmureerd over de betaling voor de kerk van Wittewierum, want Emo zette zich af tegen 'scrupuleuze medebroeders en afgunstige rivalen die tegen hem stonden aan te blaffen'⁴⁹. Het opmerkelijke is dat dit soort kwesties meer voorkwamen in Groningerland. Het oorkondemateriaal uit de dertiende eeuw is niet overvloedig, toevallig zijn er uit Aduard wel twee oorkonden bewaard gebleven over een haast identieke kwestie, één uit 1245 van een kardinaal en één uit 1257 van paus Alexander IV zelf⁵⁰. Het cisterciënzer

48. Het kan wat anachronistisch klinken al in 1211 van hoofdeling te spreken, terwijl volgens I.H. Gosses, 'De Friesche hoofdeling', *Verspreide Geschriften* (Groningen, 1946) 410 de naam *capitalis* of hoofdeling pas in 1231 voor het eerst voorkomt. Ernestus bezat echter alle kenmerken van de latere hoofdelingen, hij beschikte over een privé-legertje, waarmee hij de kerk van Loppersum aanviel, hij had een uitgebreid grondbezit en had kennelijk veel meer dan slechts een simpele stem in de vergadering der parochianen. Vergelijk N.E. Algra, *Ein. Enkele rechtshistorische aspecten van de grondeigendom in Westeralouwers Friesland* (Groningen, 1966) 102-112 en W.J. Formsa, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol, A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen, 1973) 7-12.

49. Weiland, 494, reg. 32-33; Feith, 75.

50. R.K. Driessen, *Monumenta Groningana*, I (1822) nr. XIII (21) en XVII (31). Ook uitgegeven *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe*, P.J. Blok, e.a., ed., I (Groningen, 1895) nr. 104, 66-67 en nr. 125, 80-81.

klooster Aduard had namelijk een zekere hoeveelheid geld aan een priester van Stedum gegeven, toen de kerkpatroons met enige uitzonderingen het patronaatsrecht aan het klooster hadden afgestaan. 'En nu twijfelen abt en convent of ze niet bespat zijn met de zonde van simonie'. Maar door de genoemde oorkonden kregen ze een geneesmiddel voor hun geschokte geweten, de paus stelt zelfs voor dat de abt van Klaarkamp de kerk van Stedum nog maar eens opnieuw moest geven, dan zullen de gewetens van de monniken wel tot rust komen.

Emo kon zich in 1219 geen pauselijke brieven veroorloven en moest zich vergeeuen met het naslaan van boeken over kanoniek recht om in de genoemde twee kwesties tot klaarheid te komen. Daarbij vond hij wel heul in de kanonieke verzamelingen voor zijn angsten over het accepteren van intredegeden. Immers Simon de Tovenaar wilde geestelijke gaven kopen om aanzien en winst te verwerven. Maar monniken doen iets heel anders, die zoeken geen aanzien en winst, maar juist de bron die ontspringt ten eeuwigen leven in een sobere kloostercel. Magister Simon van Doornik had trouwens ook betoogd dat alleen hij de zonde van simonie begaat die uit is op geldelijke winst voor zich zelf. Het kan verder best geoorloofd zijn dat postulanten een entreegeld, een *dos*, moeten meebrengen. Om dat te bewijzen citeert Emo uitvoerig uit het *Decretum* van Gratianus, doorgaans nogal slordig en ook uit enkele juridische traktaten en bij uitzondering nogal nauwkeurig. Die heeft hij er dan kennelijk op nageslagen.

Hij disputeerde nog verder met zichzelf over de zonde van Simon de Tovenaar en hij kwam tot de conclusie dat zijn instelling een heel andere was. Door de getuigenis van zijn geweten was hij er vast van overtuigd dat hij zelf nooit iets dergelijks van plan was geweest en daarom hoopte en vertrouwde hij, dat de grote rechter van hierboven hem niet voor schuldig zou houden.

Ik hoop het voor hem, want even tevoren had hij uit het *Decretum* de canon aangehaald: 'Niemand moet het monnikskleed aannemen in de hoop of de verwachting dat hij abt zal worden'⁵¹. Was dat toch het geval dan zou hij van zijn waarigheden beroofd moeten worden en als gewoon kloosterling voor eeuwig boete moeten doen⁵².

Iets moeilijker lag de zaak met de pachtsom voor de kerk van Wittewierum, betaald aan de zoon van Ernestus. Je kon niet zeggen dat die kerk was gekocht,

51. Weiland, 492, reg. 39; Feith, 70. In de canon 'Per Laicos' (*Decretum*, c. 20, qu. 7, cap. 16) wordt inderdaad deze passage aangehaald uit de Romeinse synode van 1059 (J.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XIX, kolom 898): 'Nullus habitum monachi suscipiat, spem aut promissionem habens ut abbas fiat' (E. Friedberg, *Die Canones-Sammlungen zwischen Gratian und Bernhard von Pavia* (Leipzig, 1897) I, kol. 359).

52. Volgens de canon 'Repperiuntur' (*Decretum*, c. 1, qu. 1, cap. 7): 'honoris gradu privetur et in monasterio sub perenni penitentia tradatur' (Friedberg, *Canones-Sammlungen*, I, kolom 806).

er was wel een transactie gesloten, een dading om aan het geschil een eind te maken. Emo vond overigens in de kanonieke verzamelingen hierover nauwelijks teksten die zijn handelwijze rechtvaardigden en hij heeft een aantal uitspraken aangehaald die mijns inziens niets met de zaak te maken hebben. Zijn belangrijkste allegaat is een tekst waarin gesproken wordt over bisschoppen die kloosters dwingen geld te geven voor altaren die hun zijn geschonken. Deze praktijk wordt veroordeeld, maar dat schijnt Emo ontgaan te zijn en dat pleit niet voor zijn nauwkeurigheid als jurist⁵³. En tenslotte vluchtte hij maar weer in de uitspraak van Augustinus waarin hij al eens troost had gezocht, dat het geoorloofd is geld uit te geven om zich vrede te kopen.

In 1218 waren de ergste zorgen op dit punt echter voorbij, toen na de dood van Ernestus de gezamenlijk parochianen de kerk van Wittewierum opnieuw schonken en ditmaal zonder uitzondering. Wel hield de zaak abt Emo in 1219 nog zo bezig, dat hij de Marcellusvloed daarmee in verband bracht. Zijn hele leven echter heeft twijfel over zijn eigen uitverkiezing hem gekweld en dat is te bemerken op vele bladzijden van de kroniek en vooral in het kleine *soliloquium*, geschreven naar aanleiding van een hongersnood en de verschijning van een komeet in het jaar 1222. Een komeet was een voorteken van allerlei rampen en het zal niemand verwonderen dat Emo geslingerd werd tussen hoop en vrees voor de toekomst en daarvan in een klein traktaatje verslag deed. Hoop en vrees waren als de voeten van een nieuwsgierige geest en daarover was een verschrikkelijk bijbelwoord overgeleverd, dat hij overigens citeert met de hele interpretatie van de *Glossa Ordinaria*:

Zij – dat wil zeggen de kerkleiders – stijgen op, soms door hun overvloed aan tijdelijke goederen, soms ook wel omdat de godsdienst bloeit; maar dan weer verzetten zij zich tegen God en dalen af tot de afgronden van ernstige zonden en de ziel van dergelijke prelaten verkommert door opgang en neerdalen⁵⁴.

Was Emo zelf niet een kerkleider en waarschuwde de kerk niet tegen al te grote zorg voor de toekomst en bekommernis over wereldlijke zaken. Daaruit komen allerlei zonden voort⁵⁵. Emo was wel een kerkleider en hij was wel eens bezorgd voor de toekomst, toch

53. Emo verwijst naar de canon 'Quesitum' (*Decretum*, c.1, qu. 3, cap. 4). Weiland, 494, reg. 50; Feith, 76. In deze canon is de algemene uitspraak dat het een ieder vrij staat zijn recht met geld te handhaven, die Emo aanhaalt, al helemaal niet te vinden. Wel staat er: 'Nos auctore Deo venalitem omnem tam ex rebus quam ex ministeriis ecclesiasticis propellentes, hoc ulterius fieri auctoritate apostolica prohibemus' (uit een synode van Urbanus II in 1095) (Friedberg, *Canones-Sammlungen*, I, kolom 412).

54. Psalm, 106, vers 26 en de *Glossa Ordinaria interlineair* op die plaats, editie Franc. Fevradencius (Parijs, 1590) III, 1267.

55. Weiland, 496, reg. 28-47; Feith, 80-81.

verheugde hij zich over de getuigenis van zijn geweten en hij nam aan dat hij in staat van genade was, omdat hij in zijn hart de prikkel voelde van de vreze des Heren en de liefde voor God.

En onmiddellijk daarop volgt een zeer dogmatische uiteenzetting over de predestinatie, waarschijnlijk ontleend aan Augustinus, *De libero arbitrio*. Zo ongeveer gaat zijn redenering:

De wil tot het goede komt van God en God geeft de genade daarvoor aan goeden en slechten. De goeden blijven volharden, omdat God hun genade blijft schenken, omdat God ziet dat zij zodanig zijn dat zij het goede blijven willen, waarvoor ze natuurlijk wel genade nodig hebben. Aan de slechten wordt de genade echter ontnomen, omdat God ziet dat de slechten zodanig zijn, dat, ook bleef hun de genade behouden, zij toch uit vrije wil niet zouden willen toestemmen in die genade. Het ontnemen van de genade en het willen en bedrijven van kwaad komt eigenlijk op hetzelfde neer; zoals bij de goede mensen het voortduren van de genade en het willen en het bedrijven van het goede op hetzelfde neerkomen. Derhalve blijft God ook van te voren weten welke mensen goed of kwaad zullen zijn. Dat is in overeenstemming met Gods rechtvaardigheid.

Op dit punt begon het voor Emo of voor zijn bron te duizelen en hij vluchtte maar in twee bijbelteksten 'Gods rechtvaardigheid strekt zich uit tot de kindskinderen en zijn gerechtigheid is als de bergen Gods' en ook 'Uw oordelen zijn een diepe afgrond'⁵⁶ en daarom zegt de Heilige Augustinus: 'Waarom God sommigen tot zich trekt en anderen niet, wil dat niet onderzoeken, als je tenminste niet in dwaling wilt vervallen'. Voor zichzelf heeft Emo erg veel troost geput uit het woord van de apostel Paulus: 'door de hoop zijn wij gered' en door tribulaties komen wij tot hoop. Geduld en zondebesef zijn voorstadia daarvan en Emo geloofde wel dat hij die bezat⁵⁷.

Ook in het eerste *soliloquium* kwam Emo op het leerstuk van de predestinatie terecht en mijns inziens vroeg hij zich bezorgd af of hij zelf wel was uitverkoren en de tekenen van uitverkiezing wel in zich droeg. Hoor maar:

Omdat de Heilige Geest zal komen tot zijn gelovigen door middel van de verlichtende genade, heeft Emo zich bezorgd afgevraagd of hij door deze Heilige Geest wel voldoende deugden verwierf, omdat hij in de eerste tijd van zijn kloosterleven een grotere toewijding had tot het bidden dan tegenwoordig, hoewel hij toen de uiterlijke plichten van een kloosterling wat minder nauwgezet vervulde, maar dat kwam omdat hij toen nog niet zoveel ervaring had met wat het kloosterleven vereiste. Toen het aantal kloosterbroeders echter groter werd, scheen Emo's toewijding aan de ware kloosterliefde verminderd. Daarom zat Emo vaak hevig in angst, omdat deze twee, gebed en ontferming Gods, met elkaar verbonden zijn. Zo staat in de psalmen: 'Lof zij God, die mijn bede niet afwees, die mij nooit zijn genade ontzegd heeft'.

56. Psalm 102, vers 17 en psalm 35, vers 7.

57. Weiland, 497; Feith, 82-83. Het citaat van Paulus, Romeinen VIII, 24.

Het is te begrijpen dat Emo angstig werd. Veel bidden was een teken van uitverkiezing. Emo bad minder dan vroeger. Dat was niet best. Zou hij nu ook Gods ontferming of uitverkiezing ontberen? In de rest van het *soliloquium* heeft hij naar excuses voor zijn gedrag gezocht.

Je moet namelijk bedenken, dat Emo uit medemenselijkheid (*compassio*) bezorgd was voor zijn medebroeders. Als hij soms zijn gebed onderbrak, dan was het medemenselijkheid die hem daartoe aanzette⁵⁸.

Het *soliloquium* eindigt met een haast stuitende opsomming van eigen voortreffelijkheden die de indruk van zelfgenoegzaamheid geven. Als knaap en jongeling had hij altijd matig geleefd, zich nooit overgegeven aan vraatzucht en dronkenschap. Toen hij in het klooster was getreden heeft hij zich verwonderd dat hij zo gemakkelijk aan de bekoringen was ontkomen en hij heeft God daarvoor gedankt. En ook dankte hij hem omdat hij niet gedreven werd door zucht naar eer of aanzien. Hij wilde geen abt worden en heeft zich slechts voorbereid op de zorgen die dat ambt zouden meebrengen.

De liefde is de wortel der rechtvaardigen en de bloem daarvan is de hoop op de hemelse zaligheid, maar diep in zijn ziel vreesde Emo toch wel voor de ondeugd van de belustheid op tijdelijke zaken en dat is de wortel der onrechtvaardigen. Maar de bloem uit deze wortel is het zich verlustigen in tijdelijke zaken; nou Emo had tijdelijke zaken nooit nagestreefd om zich daarin te verlustigen maar alleen tot heil van de medebroeders opdat ze de dienst van God nog beter uitoefenden. Bovendien had hij dan gierig moeten worden en gierigheid uit zich op twee manieren: men geeft geen aalmoezen meer en streeft naar het vermeerderen van zijn bezit. Emo ging bij zijn geweten te rade en bevond dat hij veeleer vrijgevig was. Als het mogelijk was gaf hij wat aan iedereen die er om vroeg en bij alle geroep van klagers werd zijn binnenste geroerd. Als hij een arme zag of hoorde, at hij niet voordat hij hem medelijden had betoond en hem te hulp was gekomen. Dikwijls ook wanneer hij zich te bed gelegd had in de tijd van de winterkou, stelde hij zich de nooddrift van de armen voor ogen en de gebreken van grijsaards en invaliden en dan had hij medelijden⁵⁹.

Ik hoop maar dat Emo door zich dit voor de geest te halen heilszekerheid heeft gekregen, ik zou het stuitend vinden als hij dit soort zinnen tijdens zijn leven voor andermans ogen bestemd had.

Het derde *soliloquium* had Emo overigens best aan zijn medebroeders kunnen voorlezen, het is alleen de vraag of ze er veel aan gehad zouden hebben. Het is namelijk in de vorm waarin het in de kroniek is opgenomen volkomen onbegrijpelijk voor buitenstaanders. Wat die te lezen krijgen bestaat grotendeels uit een

58. Weiland, 485, reg. 25-32; Feith, 50-51.

59. Weiland, 486, reg. 30-487, reg. 9; Feith, 53-55.

aantal losse kreten en definities over de eigenschappen van de ziel, over het ontstaan daarvan en over alle andere zaken die theologisch of filosofisch aangelegde mensen zouden kunnen interesseren, maar veel verband en logica is daarin niet te bespeuren. Dat komt omdat Emo slechts een uitermate slordig uittreksel heeft gecomponeerd uit een aantal autoriteiten en met name uit het traktaat van de zesde-eeuwse schrijver Cassiodorus Senator getiteld *De Anima*⁶⁰. Wie diens oorspronkelijke tekst naast het excerpt van Emo legt, begrijpt pas waarover het allemaal precies gaat. Emo heeft Cassiodorus drastisch bekort, hij heeft haast na iedere zin een stuk van het origineel weggelaten en dat komt de verstaanbaarheid niet ten goede. Degene die dit traktaat in het Groningse handschrift heeft gecopieerd is dan ook op veel plaatsen het spoor bijster geraakt, hetgeen blijkt uit de rare fouten die hij maakt. Volgens de algemene opinie is deze copiïst Menko zelf geweest. Hij schrijft al in het begin van het traktaat dat de ziel geestelijk is, omdat zij noch lang noch breed is, noch door diepte wordt omsloten. Bij Cassiodorus staat echter dat de ziel geestelijk is, omdat zij lengte noch breedte noch diepte heeft. Even later staat te lezen dat de ziel haar eigen vlees bemint; men kan zich moeilijk een ziel met vlees voorstellen. Bij Cassiodorus staat dan ook dat zij haar eigen kerker (dat wil zeggen het lichaam) bemint en dit soort gevallen zijn legio⁶¹. Als nu een intelligent en ontwikkeld man als Menko kennelijk niet begrepen heeft wat de zinnen uit Emo's excerpt precies betekenden, wat voor nut zal dit dan gehad hebben voor eventuele buitenstaanders?

Het is voor tegenwoordige lezers nog wel doenlijk te begrijpen wat Emo heeft willen zeggen door zijn bron, Cassiodorus, naast het uittreksel te leggen, al schijn ik de eerste geweest te zijn die dat ooit gedaan heeft. De zaak wordt aanzienlijk moeilijker als Emo op een bepaald moment een heel nieuw uittreksel over de ziel begint, dat waarschijnlijk vooral ontleend is aan Augustinus, maar ook aan wat meer recente schrijvers, onder andere aan de *Summa universae theologiae* van Alexander van Hales, die na 1231 heeft geschreven. Als dit werkelijk zo is moet Emo dit deel van zijn traktaat op het eind van zijn leven kort voor zijn dood in 1237, hebben geschreven. Tenslotte lijkt er nog een nieuw traktaat te beginnen, dat gedeeltelijk ontleend is aan de *Dialogi* van paus Gregorius de Grote. Daarin komen beschouwingen over de ziel voor, maar ook allerlei andere theologische zaken komen daarbij aan de orde, tot zelfs het vagevuur toe.

Zouden Emo's *soliloquia* uitsluitend bestaan hebben uit dit soort bij elkaar gecompileerde traktaten, dan zou Wybrands gelijk hebben daaraan alle waarde te

60. Uitgave door Halpérin in: *Traditio*, XVII (1953).

61. Bij Cassiodorus staat: 'Spiritualis quia nec longitudine, nec latitudine, nec profunditate clauditur'. Emo maakt daarvan: 'Spiritualis quia nec longo, nec lato, nec profunditate clauditur'. Even later schrijft Cassiodorus: 'Item ineffabili conditione diligit carcerem suam', bij Emo staat 'carnem suam'. Weiland, 519, reg. 22 en 24; Feith, 136. Uitgave door Halpérin in: *Traditio*, XVII (1953).

ontzeggen. Maar het verschil tussen het traktaat *De Anima* en de andere *soliloquia* en vrome beschouwingen is evident. *De Anima* is een echt traktaat, Emo laat daarin nauwelijks zijn eigen gevoelens meespreken en openbaart allerminst zijn emoties, in de andere delen van de kroniek is dat wel het geval, die zijn hoogst persoonlijk. Menko vermeldt dat

de man Gods Emo een aantal handzame werkjes verzamelde voor zichzelf, zoals een 'Boom van de deugden en ondeugden' dat al vroeger was verschenen, maar dat hij heeft gecorrigeerd en op vele plaatsen heeft aangevuld. Eveneens de werkjes 'over het onderscheid van de misdaden', 'over het onderscheid van de politieke en theologische deugden' en het traktaat 'over de ziel'. Ook had hij nog de levens der vaders verzameld en die in zijn ouderdom in verzen overgebracht⁶².

Het traktaat 'Over de ziel', *De Anima* zal wel hetzelfde traktaat zijn dat aan het einde van Emo's deel van de kroniek staat, het lijkt me uitgesloten dat de overige *soliloquia* daaruit bedoeld zijn met de genoemde verhandelingen over de deugden. De levens der vaders zijn natuurlijk in ieder geval verloren. Het is de vraag of we daarmee veel missen, als we tenminste mogen oordelen naar het traktaat *De Anima*.

Toch kunnen we uit de inleiding tot dit traktaat wel enigszins afleiden wat Emo bewogen heeft dit samen te stellen. Op verscheidene plaatsen in zijn kroniek toonde hij zich verbaasd en geërgerd dat er in zijn binnenste zulke tegenstrijdige neigingen te bespeuren waren. Soms leek alles in overeenstemming met wat men van een kloosterling mocht verwachten, het gelukte goed om vurig te bidden, de vreeze des Heren en de liefde tot God waren duidelijk bespeurbaar en de deugden waarin een kloosterling geacht werd zich te bekwamen werden moeiteloos beoefend; maar dan weer verstoorden allerlei afleidingen het gebed en bekoringen van velerlei aard leken als in een veldslag met de deugden te strijden; Emo twijfelde zelfs vaak aan zijn eigen zieleheil en meende door God verworpen te zijn. Over deze kwestie handelen eigenlijk alle vrome traktaten die hij volgens Menko verzameld had en ook de vele oorlogen buiten het klooster herinnerden hem aan de strijd van de deugden en de ondeugden in zijn eigen ziel. Emo heeft in het begin van zijn kroniek slechts weinig te zeggen over de veelvuldige strijd in Groningeland die er ongetwijfeld geweest moet zijn. Alleen kruistochten krijgen de volle aandacht, maar dat waren geen echte oorlogen, maar lofwaardige pelgrimstochten, waarover Emo alle enthousiasme kon opbrengen. Heel terloops vinden we wat mededelingen, bijvoorbeeld in enkele puur annalistische optekeningen op het jaar 1227, waarbij onder meer de slag bij Ane ter sprake kwam⁶³. Maar vanaf

62. Weiland, 532, reg. 7-14; Feith, 169.

63. Weiland, 511, reg. 21-40; Feith, 116-117.

het jaar 1231 is de lucht in Emo's kroniek vol van oorlogen en oorlogsgeruchten, culminerend in de strijd tussen de inwoners van Eenrum en Uithuizen over het bezit van het eiland Schiermonnikoog⁶⁴. Het is niet duidelijk waarom de abt van Bloemhof opeens zo sterk is geïnteresseerd geraakt in deze Groningse strijd van kikvorsen tegen muizen, maar deze oorlog en andere gevechten hebben hem wel allerlei beschouwingen doen schrijven over de geoorlooftheid van de oorlog, over de betrokkenheid van de kerk daarbij, over het aanbevolen gedrag van mensen die moeten meevechten en over de universaliteit van het verschijnsel. Daarmee is voor hem het moment gekomen om een parafraze te maken van de *Psychomachie* van Prudentius, vervolgens zich te herinneren dat zelfs Christus heeft moeten bekennen in de Hof van Olijven: 'Mijn ziel is verward' en dan wat onderscheidingen te maken tussen de conflicten in de ziel van de wijzen en van de dwaazen. Daaraan is dan het traktaat *De Anima* opgehangen en dat past hier wel, maar het is toch goed mogelijk dat Menko een los traktaat achter de overige aantekeningen van Emo heeft gezet, want de overgang blijft zeer abrupt⁶⁵.

De laatste van Emo's emoties die ter sprake moet komen is niet van godsdienstige aard; ik doel op zijn Fries zelfbewustzijn en zijn bewondering voor de Friese vrijheid. Die heeft hij waarschijnlijk zijn hele leven bezeten, in de hele periode van 1219- vóór 1237, toen de kroniek is geschreven, zijn tenminste sporen van deze gevoelens te vinden. Meteen in het jaar 1219 wordt Frieslands lof bezongen, om de ondankbaarheid van de mensen die dan toch gezondigd hebben en daarvoor de Marcellusvloed veroorzaakten des te beter te doen uitkomen.

Friesland is vermaard wegens de vele kloosters van ordegeestelijken, die uit vrome aandrifft onophoudelijk voor het land bidden; het land mag trots zijn op een groot aantal inwoners en zich verheugen in een vrijheid, die geldt voor armen en rijken en dat is een zaak van onschatbare waarde. Het gebied is ook rijk en welvarend door de menigte vee, door zijn vele weiden en door de rijke oogst aan veldvruchten. En toch worden de mensen in de ogen van de Allerhoogste misschien als ondankbaar beschouwd bij zo vele en zo grote weldaden

en daarom is de overstroming veroorzaakt⁶⁶. Niemand had volgens Emo ook recht op afdrachten of belastingen uit Friesland en het was een van de voornaamste oorzaken van zijn irritatie tegen de bisschop van Munster, dat hij door zijn officiaal Herderik van Schildwolde de gelovigen in het Friese aartsdiakonaat van zijn bisdom liet uitzuigen. In een officiële brief aan de abt van Prémontré schrijft hij dan ook zonder schroom: 'want door Gods genade leven wij in Fries-

64. W.J. Formsa, 'De oorlog tussen de Ernerenses en de Uthusenses in de dertiende eeuw', *Groninger Volksalmanak* (1955-1956) 1-16.

65. Weiland, 518 en 519; Feith, 132-135.

66. Weiland, 491, reg. 17-21; Feith, 66.

land in zo grote vrijheid dat de bisschop ons nog geen kuiken met geweld zou kunnen ontroven⁶⁷.

Behalve op de Friese vrijheid was Emo trots op de bijdragen die zijn stamgenoten gaven aan de kruistochten van zijn dagen. Daarom ook heeft hij het uitvoerige verhaal over de tocht naar Damiate uit 1217-1218 bij zijn papieren gelegd, daarom heeft hij bij de volgende jaren uitvoerige mededelingen gedaan over de kruistochtprediking en de voorbereidingen voor de expedities naar het heilig land. Daarin was hij niet al te chauvinistisch, want de Friezen gaven door hun scheepsbezit inderdaad een wezenlijke bijdrage tot het welslagen van enkele ondernemingen en het land schijnt werkelijk meer dan andere streken te hebben meegewerkt. Bijzonder verguld was Emo met de vriendschap van de kruistochtprediker Olivier van Keulen die in 1224 gast geweest is op het klooster Bloemhof en later in dat jaar Emo's tegenstander Herderik van Schildwolde heeft aangeklaagd bij het generale kapittel van de orde van Prémontré. Verlekkerd heeft Emo de desbetreffende brief in zijn kroniek opgenomen en hij zal daaruit met vreugde de volgende passage hebben overgeschreven:

Dit alles deel ik U mede, omdat ik het volk der Friezen lief heb, dat standvastig is in het geloof en de wapenen met kracht weet te hanteren; het bereidt zich opnieuw voor om het Heilige Land te hulp te komen, zowel met een grote menigte strijders als met een vloot van schepen, een nuttige, ja noodzakelijke voorwaarde voor de aanstaande kruistocht⁶⁸.

In 1234 kwamen er opnieuw kruistochtpredikers naar Groningerland, maar ditmaal waren dat dominicanen en van deze bedelorde moest Emo om de een of andere reden niet veel hebben. Bovendien moesten zij een kruistocht prediken tegen de Stedingers, wier voornaamste misdaad scheen te zijn dat zij de gehoorzaamheid weigerden aan de bisschop van Munster. Dat laatste kon Emo hun nauwelijks kwalijk nemen, hoewel hij de Stedingers plichtmatig veroordeelde om de ketterijen die hun werden toegeschreven. Maar hij lijkt met een zekere tevredenheid te constateren dat de kruistochtpredikers weinig succes hadden, hij laakt de hardheid waarmee zij van hun bevoegdheid gebruik maakten en zegt dat zij hun geestelijk zwaard als krankzinnigen hanteerden. De kruistochtpredikers hebben het gewaagd te zeggen dat de Stedingers, de Fivelgoers en de Drenthen allen even schuldig waren wegens hun ongehoorzaamheid en de verontwaardiging daarover klinkt nog door in Emo's regels⁶⁹. Emo's Friese zelfbewustzijn was gekrenkt en dit is de vijfde en laatste emotie die ik zou willen behandelen en deze is waarlijk niet de minst krachtige.

67. Weiland, 502, reg. 38-39; Feith, 96.

68. Weiland, 502, reg. 50-52; Feith, 96-96a.

69. Weiland, 515, reg. 37 vlg.; Feith, 127 vlg. Zie ook Wybrands, *Bloemhof*, 140-143.

In zijn religieuze emoties komt hij daarentegen soms over als een wat bigotte en angstige persoonlijkheid. Ik denk dat hij daarin niet veel verschilde van andere kloosterlingen uit de dertiende eeuw, waarin zoveel over *acidia* werd geklaagd⁷⁰. Bang was Emo niet, hij heeft Bloemhof met verve verdedigd tegen de bisschop van Munster en tegen Herderik van Schildwolde en de grondslagen gelegd voor een van de grootste kloostergemeenschappen van Nederland⁷¹. Wybrands zegt van hem

Een man met zijne opleiding, zijn talenten, zijn gezond verstand, zijn praktischen blik en zijn geestkracht zou ongetwijfeld in de kerk van Innocentius III en Gregorius IX als seculier geestelijke tot zeer hoge rang hebben kunnen klimmen⁷².

Het is mogelijk, maar in zijn loopbaan als seculier priester bracht hij het niet verder dan tot pastoor van Huizinge en misschien is het toch wel ambitie geweest die hem naar de stichting van zijn gelijknamige neef heeft gedreven. Dit soort mensen zijn er in dertiende eeuw meer geweest, maar slechts weinigen hebben hun innerlijk en hun emoties zo opengelegd als Emo van Huizinge en daarom verdient het deel van de kroniek van Wittewierum, dat hij heeft geschreven, met recht de naam van ego-document.

70. Zie bijvoorbeeld G.C. Coulton, *Life in the Middle Ages*, IV (Cambridge, 1967) 84-93 en 165.

71. In het jaar 1289 zouden de kloosters Rozenkamp en Bloemhof samen duizend religieuzen geteld hebben, W.J. Formsma, e.a., *Historie van Groningen. Stad en Land* (Groningen, 1976) 127.

72. Wybrands, *Bloemhof*, 102.

Geloof en geloofsuitingen in de late middeleeuwen in de Nederlanden: Jerusalembedevaarten, lijdensdevotie en kruiswegverering*

J. VAN HERWAARDEN

MOTIVATIE

Er waren en zijn talrijke motieven om op reis te gaan. De middeleeuwse pelgrim naar Jerusalem kan zeker niet worden gezien als louter de berouwvolle zondaar die, opgenomen in de monnikgelijkende *ordo peregrinorum*¹, zijn tocht zag als specimen van veruiterlijkte mystiek², reizende in *aszetische Heimatlosigkeit*³ naar het heilig land, dat – meer dan het door hem verlaten *patria* – zijn eigenlijke vaderland was⁴, de concretisering van het hemels Jerusalem, dat elk christenmens als *peregrinus* op aarde tot doel van het aards bestaan moest zijn⁵.

De *queeste* naar het heilig graf gaf de opdracht van de christen weer, zoals die werd geformuleerd door de cisterciënzer Guillaume de Deguileville in zijn *Pèlerinage de la vie humaine*. Het is een prachtig allegorisch verhaal dat de bedevaart naar het transcendente Jerusalem gebruikt als metafoor van het leven zelf. De pelgrim naar het aardse Jerusalem kon als penitent op de plaatsen van Christus' lijden en sterven de goddelijke genade gunstig stemmen. Guillaume de Deguileville schreef zijn allegorie omstreeks 1330, herschreef hem in 1355 en voegde er nog twee gedeelten aan toe: *Pèlerinage de l'âme* en *Pèlerinage de Jésus Christ*. Vooral van het eerste gedeelte zijn veel handschriften en vertalingen bewaard ge-

* Een verblijf op het Netherlands Institute for Advanced Studies (NIAS) te Wassenaar gedurende het academisch jaar 1981/1982 heeft mij gelegenheid gegeven mij onder andere in dit onderwerp te verdiepen.

1. Vergelijk A. Franz, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, II (Freiburg im Breisgau, 1909) 271 vlg.; *Wallfahrt in Geschichte und Leben*, G. Schreiber, ed., in: *Forschungen zur Volkskunde*, XVI-XVII (Düsseldorf, 1934) 1-4. De pelgrim als het ware een monnik: bijvoorbeeld Petrus Venerabilis, *De miraculis*, I, 11, 19 in: Migne, *Patrologia latina* (PL), CLXXXIX, cols. 874/5, 883.

2. V. en E. Turner, *Images and Pilgrimage in Christian Culture. Anthropological Perspectives* (Oxford, 1978) 7.

3. A. von Campenhausen, *Die aszetische Heimatlosigkeit im altkirchlichen und frühmittelalterlichen Mönchtum* (Tübingen, 1930).

4. 'Le lieu de pèlerinage...est une sorte de pays natal, de chez soi, élevé à la deuxième puissance', G. van der Leeuw, *La religion dans son essence et ses manifestations: phénoménologie de la religion* (Parijs, 1948) 393.

5. G.B. Ladner, 'Homo Viator: Medieval Ideas on Alienation and Order', *Speculum*, XLVII (1967) 236 en noot 13: voor de mens, die reiziger is tussen twee werelden, is het tijdelijk verblijf op aarde te vergelijken met een bed in een herberg voor de reiziger.